

DOMINI LINGÜÍSTIC DEL CATALÀ

1- VARIETATS GEOGRÀFIQUES DE LA LLENGUA CATALANA

Les varietats geogràfiques reben el nom de dialectes. Amb aquest terme es fa referència a la *manera de parlar de les persones que viuen o provenen d'una zona geogràfica determinada*. Els parlants dels diversos dialectes d'una mateixa llengua es poden entendre, malgrat que els diversos dialectes d'algunes llengües poden arribar a presentar força diferències.

A més, *les fronteres entre dialectes no són estrictes*, sinó que entre l'un i l'altre hi ha una zona en què conviuen alguns trets dels dos dialectes: zona de transició.

El domini d'una llengua és el conjunt de territoris en què es parla aquesta llengua. En el cas del català es tracta de 4 estats diferents: Espanya, França, Andorra i Itàlia.

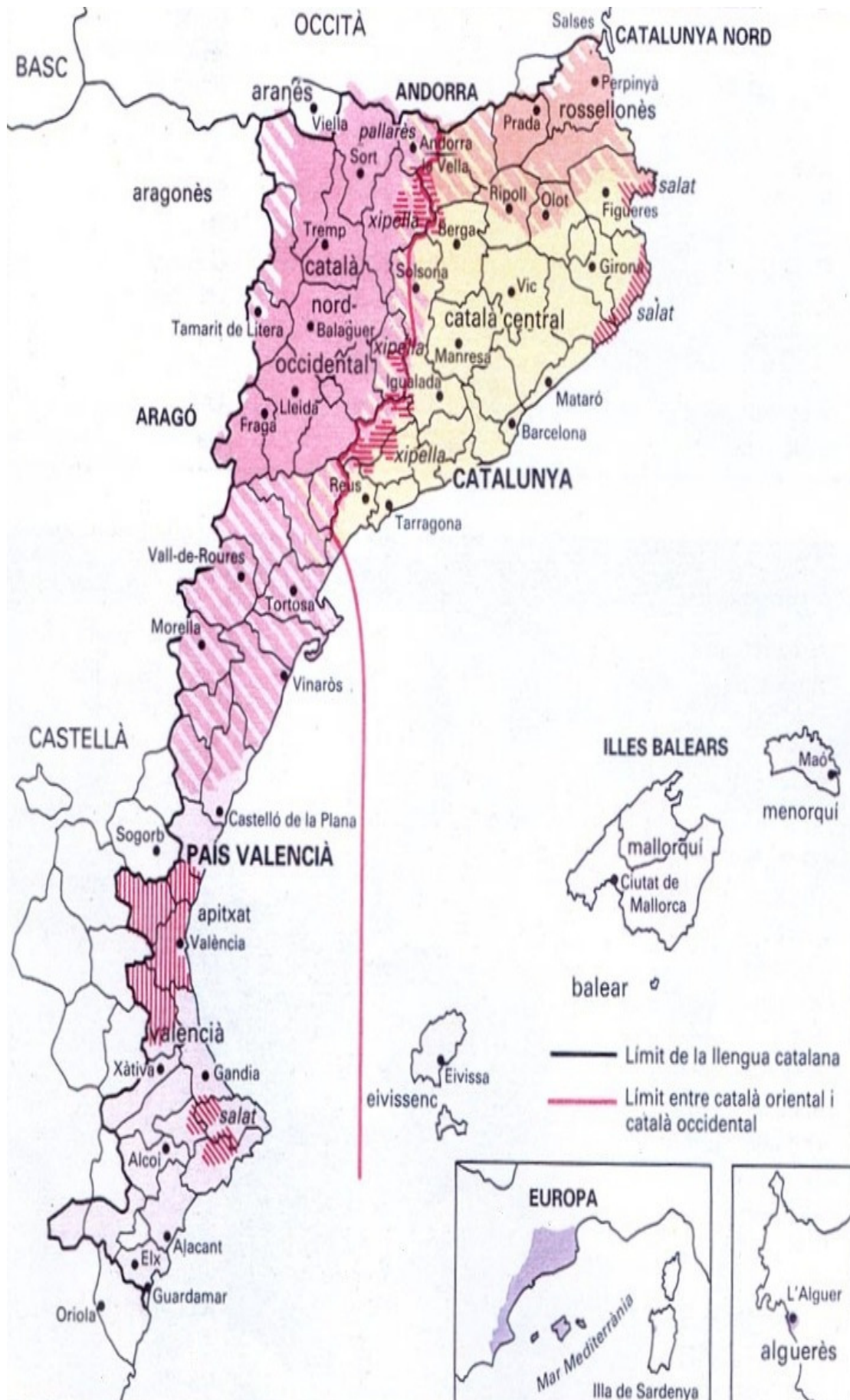
En el domini lingüístic català, distingim 2 blocs: occidental i oriental; separats per una línia vertical anomenada isoglossa. L'origen d'aquesta classificació es troba en la tasca que va realitzar Manuel Milà i Fontanals, el qual al segle XIX va establir uns trets distintius entre aquests dos grans blocs. La majoria d'aquests trets tenen a veure amb el sistema vocàlic, amb la morfologia i amb el lèxic.

BLOC OCCIDENTAL	BLOC ORIENTAL
<ul style="list-style-type: none">• NORD-OCCIDENTAL<ul style="list-style-type: none">-Pallarès-Ribagorça-Tortosí• VALENCIÀ<ul style="list-style-type: none">-Septentrional-Apitxat-Meridonal	<ul style="list-style-type: none">• SEPTENTRIONAL O ROSSELLONÈS• CENTRAL<ul style="list-style-type: none">-Salat-Barceloní-Tarragoní-Xipella• BALEAR<ul style="list-style-type: none">-Mallorquí-Menorquí-Eivissenc i formenterí• ALGUERÈS

En els territoris on es parla un determinat subdialecte poden aparèixer altres maneres d'expressar-se. A la varietat lingüística derivada d'un subdialecte se l'anomena parlar. D'aquesta manera, per exemple, tenim el parlar de Paüls (corresponent al subdialecte tortosí) o el d'alguns pobles de Girona (adscrius al subdialecte barceloní).

Tots aquests dialectes, subdialectes i parlars configuren el domini lingüístic dels Països Catalans.

2.- VARIETATS GEOGRÀFIQUES DEL CATALÀ

3.- “A TALL D’EXEMPLE...”: TEXTOS EN DIFERENTS VARIETATS GEOGRÀFIQUES

BLOC OCCIDENTAL:

- **CATALÀ NORD-OCCIDENTAL:**

Això és lo fumeral...pel fumeral hi surt lo fum...D’allò negre de dins del fumeral en diem estalzí, i ho llimpiàvem. Pos rasant-lo, en una argilaga. Lligàem una argilaga a una corda, i la un estirae de dalt i l’altre de baix, i així, i com que l’argilaga tot és de punxa, pos se quedae net...Ton oncle Manel en llimpiave.

Pere Navarro
(Transcripció d’una conversa oral de la població de Caseres, Terra Alta).
Els parlars de la Terra Alta

- **VALENCIÀ:**

-No li assegure l’èxit, però faré el que puga per trobar la seua filla.
-Li ho agraïsc enormement -féu l’home, molt reconegut.
-Jo tinc una minuta...
-És clar -s’avançà Solapenya- que pense pagar-li la faena. No repararé en despeses.
-Entenga’m -intentà aclarir el detectiu- açò és un treball nou per a mi. Fins ara no treballava al tant per cent del material recuperat.

Ferran Torrent
Penja els guants, Butxana.

BLOC ORIENTAL:

- **CATALÀ SEPTENTRIONAL O ROSSELLONÈS:**

Hi havia qualques dies que l’Andreu s’havia ferit. Com el podien pas cuidar com cal a casa, l’havien portat a l’hospital, on són equipats. Mè l’han pas pogut salvar. En Jepe nos ho ha dit avui amb una veu trista mè conformada: “Se n’ha fet el pelot!” Si li havia pas fet pena en Jepe hauria dit: “Se n’ha fet l’esclop”. Ho sé, ara que hi pensi, que belleu podia dir també: “Se n’ha fet l’esclop” perquè cal, amb la mort, una petita distanciació irònica.

Pere Verdaguer
Comentaris sobre el vocabulari rossellonès

- **CATALÀ CENTRAL:**

Una vegada em va visitar un venedor de forats a domicili. De moment vaig dir-li que estava servit, que més aviat em feia falta un producte (entre material i espiritual) per tapar els que ja tenia.

-Porto novetats -em respongué-. No hi perdrà res veient el mostrari, sense cap compromís. [...]

-S'enganxen a la paret i deixen veure l'habitació propera o la casa del costat, discretament i amb una gran nitidesa.

Hi ha coses per les quals no passo, i vaig saltar enfurismat:

-I ara! Això és immoral, no es pot tolerar que ho autoritzin. Li prohibeixo formalment que vengui ni un d'aquests forats als meus veïns de replà.

Pere Calders
Tot s'aprofita

- **BALEAR:**

D'es cap d'un parei de dies, sa madona li diu:

-Te n'hauràs d'anar amb s'ase an es molí a veure si tenen sa farina feta, que es pa s'acaba, i se fa precis pastar.

Se n'hi va, i sa farina ja l'esperava, dins es sac, feia dos dies. Prova de carregar-lo-se, i casi no li pogué fer deixar sa terra.

-No res, diu ell, lo millor serà treure un parei de grapades de farina.

Les treu, i es vent, que bufava ben fort cap a So Na Moixa, ja ho crec que les hi pren, i d'allà.

-¿Així va això?, diu ell. De vent nostro! Que estàs tu de fener!...

No, i cap a So Na Moixa, que la te n'has duita...No res, espera un poc, i la te'n duràs tota. Ja la deixaràs a sa madona... Pensa-hi, per amor de Déu!

Jordi des Racó
"L'amo de So Na Moixa", dins *Aplec de rondaies mallorquines*.

- **ALGUERÈS:**

Una volta hi havia marit i muller, però eren de baixa gent i la muller era prenyada i voliva menjar sempre junivelt. Eren pobres i no se poriva comprar aquella quantitat que tenia plaiet de menjar, i se n'anava sempre per los horts i per les campanyes si en poriva trobar.

Un dia així caminant, veu aqueix hort de junivelt; a ella no li és pareixut ver, i se n'és entrada. Encomença a menjar i se n'ha fet un'astimpanada. Quan era per se n'anar, li ixi aqueix Olcu, que li ha dit:

-Qui t'ha dat l'olde de venir a menjar junivelt a l'hort meu?

Ella ha dit:

-Per caritat, no me faci arrès, que só prenyada, i tenc desig de menjar sempre junivelt.

Pasqual Scanu
Rondalles alguereses.

4.- ALGUNS TRETS GENERALS:

BLOC OCCIDENTAL

BLOC ORIENTAL

FONÈTICA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Distinció entre A-E / O-U en posició àtona: <i>llibre</i>, <i>pinta</i> / <i>pontet</i>, <i>puntet</i> 2. Les E tancades del llatí vulgar es pronuncien tancades: <i>ceba</i> [e] 3. Pronunciació de la i del grup –ix: <i>coix</i> 	FONÈTICA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Neutralització de les vocals A-E / O- U àtones: <i>llibre</i>, <i>pinta</i> [] 2. Les E tancades del llatí vulgar es pronuncien obertes: <i>ceba</i> [E] 3. No pronunciació de la i del grup –ix: <i>coix</i>
MORFOSINTAXI	<ol style="list-style-type: none"> 1. Conservació de la –n- en el plural d'alguns noms plans acabats en – e: <i>hòmens</i>, <i>màrgens</i>... 2. Formes plenes dels pronoms febles: me, te, se... <i>La meua xiqueta me demana quants ne volem.</i> 	MORFOSINTAXI	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pèrdua de la –n- en el plural d'alguns noms plans acabats en – e: <i>homes</i>, <i>marges</i>... 2. Ús generalitzat de les formes reforçades dels pronoms febles: em, et, es... <i>La meva nena em demana quants en volem.</i>
LÈXIC I SEMÀNTICA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mots característics com: <i>melic</i>, <i>espill</i>, <i>arena</i>, <i>corder</i>, <i>xiquet/a</i>... 	LÈXIC I SEMÀNTICA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mots característics com: <i>mirall</i>, <i>sorra</i>, <i>xai</i>, <i>nen/a</i>...

5.- ALGUNS TRETS PARTICULARS DE CADA VARIETAT GEOGRÀFICA:

BLOC OCCIDENTAL	NORD-OCCIDENTAL	VALENCIÀ
FONÈTICA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tancament de les e en [i] per influència d'una consonant palatal: <i>ginoll</i> (genoll), <i>minjar</i> (menjar), <i>senyor</i> (senyor). 2. No pronunciació dels sons oclusius finals en alguns grups consonàntics: <i>tom</i> (tomb), <i>sal</i> (salt), <i>estan</i> (estant). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Distinció de B i V: <i>ball</i> – <i>vall</i>. 2. Pronunciació dels oclusius finals com: <i>camp</i>, <i>difunt</i>, <i>salt</i>... 3. Pronunciació de la –r final: <i>cantar</i>. 4. Caiguda de la –d- entre vocals: <i>llauraor</i> (llaurador), <i>mocaor</i> (mocador), <i>vesprà</i> (vesprada-tarda), <i>fideuà</i> (fideuada).
MORFOSINTAXI	<ol style="list-style-type: none"> 1. Desinència [o] de la 1a pers. Sing. del present d'indicatiu: <i>cant_o</i>. 2. Caiguda de la –V- i de la –i- en la desinència de l'imperfet d'indicatiu: <i>cant_{ae}</i> (cantava), <i>fee</i> (feia). 3. Article definit masculí: <i>lo</i> – <i>los</i>. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Desinència [e] de la 1a pers. Sing. del present d'indicatiu de la 1a conjugació: <i>cant_e</i>. 2. Triple gradació de demostratius: <i>este</i>, <i>eixe</i>, <i>aquell</i>; <i>açò</i>, <i>això</i>, <i>allò</i>. I en els adverbis: <i>ací</i>, <i>aquí</i>, <i>allí</i>. 3. Ús dels possessius: <i>meua</i>, <i>teua</i>, <i>seua</i>. 4. Combinacions de pronoms febles com: <i>li'l</i>, <i>li la</i>, <i>li'ls</i>, <i>li les</i>.
LÈXIC I SEMÀNTICA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mots característics: <i>atansar</i>, <i>escatxigar</i> (esquitxar), <i>padrí</i> (avi), <i>mangala</i> (bastó), <i>moixó</i> (ocell), <i>llavar</i> (rentar), <i>bajoca</i> (mongeta), <i>porc fer</i> (senglar), <i>roig</i> (vermell), <i>panís</i> (blat de moro), <i>xic</i> o <i>xiquet</i> (nen), <i>fraga</i> (maduixa), <i>poal</i> (galleda). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mots característics: <i>calces</i> (mitges), <i>eixir</i> (sortir), <i>escurar</i> (rentar els plats), <i>volta</i> (vegada), <i>creïlla</i> (patata), <i>orellals</i> (arracades), <i>vóre(r)</i> (veure), <i>meló d'Àlger</i> (síndria). 2. Ús freqüent de diminutius: <i>nuet</i>, <i>miqueta</i>. 3. Arabismes: <i>dacsa</i> (blat de moro), <i>atzucac</i>... 4. Castellanismes: <i>agüelo</i> (avi), <i>entonces</i> (aleshores), <i>calcetí</i> (mitjó), <i>cepillo</i> (raspall).

BLOC ORIENTAL	ROSSELLONÈS	CATALÀ CENTRAL	BALEAR	ALGUERÈS
FONÈTICA	1.Tendència a tancar a O en U: <i>musca</i> (mosca), <i>Russellú</i> (Rosselló).	1.Neutralització de A-E i O-U àtones: <i>casà</i> [] i <i>eurò</i> [u]. 2.No pronunciació dels sons oclusius finals en alguns grups consonàntics: <i>tom</i> (tomb), <i>sal</i> (salt), <i>fen</i> (fent).	1.Caiguda de la vocal neutra en mots esdrúixols acabats en -ia: <i>famili</i> , <i>gabi</i> . 2.Iodització (ieisme): <i>paia</i> , <i>fua</i> , <i>cabies</i> .	1.Distinció de B i V: <i>ball – vall</i> . 2.Canvi de la -r- a una -l- quan precedeix una altra consonant: <i>balca</i> (barca), <i>jalmana</i> (germana), <i>Balsaruneta</i> (Barceloneta), <i>polta</i> (porta).
MORFOSINTAXI	1.Desinència [i] de la 1a pers. sing. del present d'indicatiu: <i>cantj</i> . 2.Ús de <i>pas</i> com a adverbi de negació: <i>Vinrà pas</i> .	1.Desinència [u] de la 1a pers. sing. del present d'indicatiu: <i>cantò</i> [u]. 2.Verbs incoatius amb increment -eix-: <i>serveixo</i> .	1.Desinència [O] de la 1a pers. sing. del present d'indicatiu: <i>cant</i> , <i>obr</i> , <i>menj</i> . 2.Article salat: <i>es,sa,ses</i> .	1.Desinència [O] de la 1a pers. sing. del present d'indicatiu: <i>cant</i> . 2.Article definit masculí: <i>lo – los</i> .
LÈXIC I SEMÀNTICA	1.Lèxic característic: <i>espiar</i> (mirar), <i>pallago</i> (noi), <i>mainatge</i> (mainada). 2.Gal·licismes: <i>bolanger</i> (forner), <i>usina</i> (fàbrica), <i>votura</i> (cotxe), <i>gató</i> (pastís).	1.Lèxic característic: <i>noi</i> , <i>nano</i> , <i>blat de moro</i> , <i>sorra</i> , <i>escombra</i> , <i>micaco</i> (nesprer), <i>cotó fluix</i> (cotó en pèl), llard, mandra, tombarella. 2.Barbarismes (barceloní): <i>bueno</i> , <i>acera</i> , <i>pues</i> , <i>pero</i> , <i>rato</i> .	1.Lèxic característic: <i>al·lot/a</i> (noi/a), <i>ca</i> (gos), <i>capell</i> (barret), <i>faldeta</i> (faldilla), <i>torcaboques</i> (tovalló), <i>fems</i> (escombraries), <i>horabaixa</i> (tarda), <i>granera</i> (escombra). 2.Peculiaritats semàntiques: <i>trempar</i> (amanir).	1.Lèxic característic: <i>emprar</i> , <i>colgar-se</i> (allitar-se), <i>morro</i> (llavi), <i>manco</i> (menys), <i>forqueta</i> (forquilla), <i>ver</i> (veritat), <i>llong</i> (llarg), <i>gonella</i> (faldilla), <i>mont</i> (muntanya), <i>camba</i> (cama), <i>masalaio</i> (carnisser), <i>galbunaio</i> (carboner).

6-POSEM-HO A LA PRÀCTICA: ACTIVITATS

VARIETATS GEOGRÀFIQUES DE LA LLENGUA

Llegeix aquest fragment d'una cançó i contesta les preguntes:

*“Mos diuen la gent de fora
que no parlem massa clar.
Perquè aquí diem faena,
anemo'n, fato i xalar,
i jo sempre los contesto,
que també això és català”*

*“Quan uns o altres parlem
tothom que vol se n'entera
i si uns li diuen escombra,
natros li diem granera
que cada u a cada casa
parla a la seua manera.”*

Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries, dins “Cantem i contem”.

- Hi ha algun mot del text que no coneguis, o que no usis? Marca'l.
- Busca en el text un objecte que és designat amb dos noms diferents. Com expliques aquest fenomen?
- Explica què volen dir aquestes dues estrofes.
- Si et trobes davant un text amb paraules pròpies d'una varietat dialectal que et són desconegudes, saps on podries buscar la correspondència amb la teva varietat dialectal o en l'estàndard?

Activitats d'aprenentatge

a) Fixa't en la pronúncia de les vocals àtones –marcades en negreta- de les paraules de la taula següent:

Bloc occidental	Bloc oriental
Mare [e]	Mare [ə]
Pontet [o]	Pontet [u]
Ceba [a]	Ceba [ə]
Sopeta [o] [a]	Sopeta [u] [ə]

Quina diferència observes entre els dos blocs dialectals de la llengua?

b) La primera persona del present d'indicatiu en els diferents dialectes catalans es conjuga amb una vocals temàtiques diferents. Completa la taula amb el nom del dialecte a què pertany cada variant verbal:

jo parli	jo menge	jo parl	jo canto [u]	jo ballo [o]

c) La vocal temàtica del present de subjuntiu en els dialectes també es conjuga de manera diferent. Relaciona amb fletxes:

Valencià	No donis es berenar a sa nina.
Nord-occidental	No faces més ximpleries!
Central	No cantos tan fort!
Balear	Espero que m'expliquis què ha passat.

d) Pel que fa al lèxic, busca al *Diccionari Català-Valencià-Balear* el significat dels geosinònims següents (tens l'enllaç al blog):

Balear	rossellonès	nord-occidental	alguerès	valencià
al·lot	pescaire	bajoca	llong	cotó en pèl
llinatge	mes	después-demà	calça	creïlla
nina	cercar	gitar-se	ver	eixir
berenar	veire	panís	assai	orellals
granera	usina	espill	gonella	roí

e) Intenta esbrinar a quina varietat dialectal pertanyen cadascun dels textos següents i subratlla-hi dues característiques pròpies del dialecte en qüestió:

1.- *Feia dugues hores que l'esperava i m'estava morint de set; hagués donat qualsevol cosa per un got d'aigua! Allavòrens va aparèixer i em va dir que havia sigut tonta d'esperar-lo.*

Bloc: _____ Dialecte: _____

2.- *La revolució, la podem pas fer tots sols! Hi ha companys que han provat d'anar a les usines a l'hora de la sortida, mes els obrers els han pas escoltats i al contrari se n'han rigut.*

Bloc: _____ Dialecte: _____

3.- *Enyor la mar, enyor sa immensitat blavosa que semblava entrar-se'n a sa cabina per l'ull de bou d'aquell dia de primavera, camí de l'illa. I pens que mai tornaré a veure-la com era a s'horabaixa.*

Bloc: _____ Dialecte: _____

4.- *Llàstima que les coses haiguin nat com han nat, que si no, a hores d'ara jo encara viuria en aquell pis de l'Ensanxe que semblava un palau. Aquí per lo menos te cuiden, algo és algo.*

Bloc: _____ Dialecte: _____

5.- *Saluda la teua secretària de la meua part –digué mentre es dirigia a l'eixida.*

Pere Coll l'acompanyà fins a l'ascensor.

-Ja saps, Toni: si et veus en perill no dubtes a cridar el teu camarada.

A Coll li ixqué una veu sorneguera.

-En això confie.

Bloc: _____ Dialecte: _____

6.- *Sem arribats a casa mes el peirer ha pas acabat la feina. Me queixi perquè ha deixat la casa força bruta. Per me tranquil·litzar, vaig a beure'm un veire d'aiguardent.*

Bloc: _____ Dialecte: _____

7.- *...lo sinyor Lleganya, dius? On vas a parar!*

-Que se la mirae a missa amb los seus ullassos de sípia com si se la volgués menjar viva!

Bloc: _____ Dialecte: _____

8.- *-Ni te vullc ni te voldré; debaes te calfes el cap.*

-Xica, si oïra ton pare eixa expressió que has soltat!

-Mon pare està en tu molt cego..

-Perquè ho mereixc.

Bloc: _____ Dialecte: _____

9.- Ous colgats. *Se posa una cassola aigo i una xícara de vinagre; s'hi estrellen ets ous quan s'aigo bull. Així han de bullir tres o quatre minuts; se treuen i se tiren dins aigo freda. Se fa a part una salsa amb cuerada de saïm, un poc de trufa, una cueradeta de farina fusa i s'hi afegeix llet.*

Bloc: _____ Dialecte: _____

10.- Pep: *treu-te de seguida les espadenyas i no m'embrutos lo terra de fang, que aquesta tarda hai fregat!*
-Sí, dona...
-I vés a donar de menjar a les vaques, que ja fa estona que les sinto ganyolar per l'estable

Bloc: _____ Dialecte: _____

11.- Jo só contenta i cant d'alegria, pe'aquest regal que'l cel mos ha donat, ma tenc un pensament que me tormenta, i és que si plora... no puc reposar, ma jo li dic: "Angelino, fes de bo, que te cant: ninna, nanna, ninna, oh!"

Bloc: _____ Dialecte: _____

12.- Per jo no té importanci. Són coses d'al-lots. Si es nin te treu sa llengo gires coa i li dius a donya Caterina que l'ha tret.

Bloc: _____ Dialecte: _____

f) Visita les adreces següents web del programa de TV3 *Caçadors de paraules* i anota dues característiques morfològiques, sintàctiques o lèxiques que trobis en aquests vídeos:

<http://www.tv3.cat/videos/224405218/Valencia-i-les-falles>

<http://www.tv3.cat/videos/322099/El-catala-de-la-franja>

<http://www.tv3.cat/videos/270669/El-catala-del-delta-de-lebre>